УДК 343.161.13

DOI 10.37566/2707-6849-2019-4(29)-5

Ірина ВОЛОСКО,
голова Галицького районного суду м. Львова,
кандидат юридичних наук

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ

На даний час інститут присяжних є предметом численних дискусій, дебатів серед учених і практичних працівників. Але це і не дивно, оскільки сама концепція суду присяжних у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) є доволі суперечливою та неоднозначною.

Наукові дослідження інституту присяжних набули відображення у працях як дореволюційних науковців (Л. Є. Володимирова, С. Гогеля, Г. Джаншиєва, І. П. Закревського, А. Кенігсона, В. М. Палаузова, С. В. Познишева, І. Я. Фойницького та ін.), так і сучасних (С. В. Боботова, А. Б. Войнарович, Р. В. Дорогіна, В. Кульчицької, В. Т. Маляренка, І. В. Порутенко, І. О. Русанової, А. А. Тарасова, В. М. Тернавської, В. М. Тertiшника, Г. І. Чангулі та ін.).

Метою дослідження є спроба теоретичного осмислення існуючої системи суду присяжних в Україні, практики його діяльності за час функціонування та можливих шляхів підвищення його ефективності.

Юрисдикція суду присяжних не може бути всеосяжною, на що звертав увагу ще І. Я. Фойницький. Він писав: «...поширення суду присяжних на усі кримінальні справи нездійсненне, оскільки суд присяжних для кожної справи вимагає від населення вкрай велику кількість людей; здійснити загалом ідею народної участі в кримінально-судовій діяльності без значного

обтяження суспільства може тільки інститут шефенів» [1, с. 130].

Однак український законодавець фактично створив шефенську модель суду присяжних не як доповнення суду присяжних у чистому вигляді, а як його повноцінну заміну, з чим, звісно, не можна погодитись.

Суд присяжних відіграв важливу роль у формуванні сучасних систем кримінальної юстиції, зокрема, допомагаючи захищати незалежність судової влади та надаючи значущості події судового розгляду. У такий спосіб він, безсумнівно, сприяв зміцненню процесуальних гарантій обвинуваченого, створивши модель змагального судового процесу. Водночас він посилив засади усного провадження, безпосередності й рівності сторін у здійсненні судового розгляду. Наявність присяжних справила потужний вплив на форми судового розгляду, викладення фактів, норми виключення доказів і забезпечення прав на захист.

Суд присяжних здатний захистити судову систему від деяких тенденцій, що виникають у суддівському корпусі, які можуть підірвати справедливу систему оцінки кримінальної відповідальності і покарання, таких як: 1) можлива залежність суддів від органів виконавчої влади або від політичних партій; 2) надмірна залежність суддів від громадської думки; 3) у суспільстві з серйозними класовими, етнічними або соціальними протиріччями – належність суддів до правлячого класу, основної етнічної групи або соціальної еліти; 4) формалізованість у процесі відправлення правосуддя або професійна деформація суддів у результаті багаторічної судової практики; 5) надмірна бюрократизація судової влади, що полягає, наприклад, у прийнятті судових рішень під впливом бажання піднятися по кар'єрній драбині; 6) надлишковий судовий формалізм у процесі, практиці і мові судочинства. Навіть сильна судова влада, яка не залежить від інших гілок влади або від громадської думки, може надмірно концентруватися на захисті своїх власних корпоративних інтересів за рахунок інших інтересів, які заслуговують захисту.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого розглядається – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних [2]. Розгляд справи судом за участю присяжних засідателів є правом обвинуваченого, яке реалізується при заявленні ним відповідного клопотання на етапі відкриття матеріалів кримінального провадження. Закон надає перевагу даному праву обвинуваченого при колізії інтересів кількох обвинувачених у одному провадженні, оскільки кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвину-

вачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.

Успішне функціонування суду присяжних передусім залежить від механізму відбору осіб для формування складу присяжних.

У травні 2019 року USAID, Центр демократії та верховенства права, а також Український центр суспільних даних представили вельми цікавий статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних і цивільних справ за участю присяжних у 2017–2018 рр. У кримінальних провадженнях було виділено 3350 справ, у тому числі 415 справ, у яких усі документи були заборонені до оприлюднення згідно з Законом України «Про доступ до судових рішень» (п. 4 ст. 7). Належність таких справ до тих чи інших категорій можна оцінити лише на основі відкритих даних ЄДРСР, і перевірити точність класифікації неможливо, адже тексти рішень недоступні. Аналогічно певна частина документів були заборонені до оприлюднення. Всього у кінцевому масиві – 24 958 документів, з яких 23 669 дозволені до оприлюднення, а 1289 заборонені.

Усього було виділено 482 кінцеві рішення у першій інстанції, що стосувалися 598 осіб. Із цих 598 осіб 560 отримали обвинувальні вироки (із них – 95 за участю присяжних), 38 – виправдувальні (із них – 5 за участю присяжних).

Таким чином, для кримінальних проваджень не було виявлено значного відсотка виправдувальних вироків, які були б ухвалені за участю присяжних. Відсоток виправдувальних вироків за участю присяжних є навіть дещо меншим, ніж без їхньої участі – 5% проти 6,6%. Такий низький відсоток у цілому і ще нижчий відсоток, ніж без присяжних, може бути свідченням неефективності моделі участі присяжних у розгляді кримінальних проваджень.

Зокрема, у переважній більшості кримінальних справ, де потенційно міг бути суд присяжних, розгляд здійснювався колегією суддів без участі присяжних. Лише стосовно кожного сьомого обвинуваченого розгляд здійснювався за участю присяжних. І це при тому, що в таких категоріях справи фігурує покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Це свідчить, зокрема, й про те, що обвинувачені не користуються своїм правом на суд присяжних, адже у кримінальних справах він призначається за клопотанням обвинуваченого. Однак навіть у тих кримінальних справах, де присяжні беруть участь, не зафіксовано їхню активну участь у судовому процесі. У процесі аналізу не було виявлено жодної окремої думки присяжного, що свідчить про те, що присяжні повністю погоджуються із рішеннями, проекти яких готуються професійним суддею [3, с. 24].

Неефективність існуючої моделі суду присяжних демонструє також

судова практика Львівської області. Так, за останні три роки судом присяжних було розглянуто 7 кримінальних проваджень, за результатами розгляду яких було ухвалено 5 обвинувальних вироків та два виправдувальні вирoki (останні в стадії апеляційного розгляду).

У зв'язку з цим постає питання, в якому напрямі реформувати суд присяжних в Україні, щоб забезпечити реальну участь народу у здійсненні правосуддя та змагальність судового провадження в суді присяжних.

Наприкінці 2019 року Кабінет Міністрів України схвалив проекти законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі громадян у здійсненні правосуддя» та «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку формування списку присяжних». Законопроектами планується покласти на суд присяжних вирішення питань про винуватість чи невинуватість обвинуваченого. Дане нововведення стосуватиметься розгляду кримінальних проваджень, у яких за вчинення злочину передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Рішення у цих справах прийматимуться судом присяжних у складі одного судді та семи присяжних, а за клопотанням обвинуваченого – колегіально судом у складі трьох суддів. Відповідні рішення прийматимуться простою більшістю голосів. Вердикт присяжних буде обов'язковим для головуючого і матиме наслідком ухвалення ним відповідного вироку. Водночас вирoki, ухвалені на підставі вердикту суду присяжних, підлягатимуть оскарженню в апеляційному порядку.

Аби спростити порядок формування списку присяжних, передбачається виключити місцеві ради з процедури його формування. Цей обов'язок буде покладено на територіальні управління Державної судової адміністрації України, яка при формуванні списку зможе використовувати інформацію, що міститься в Державному реєстрі виборців.

Розглянемо дані ініціативи з точки зору їх можливої ефективності. Запровадження класичної моделі суду присяжних, безумовно, є позитивним для судової системи України та підвищення довіри громадян до суду. Станом на 2019 рік класична модель суду присяжних притаманна двом групам держав:

- держави системи загального права (США, Велика Британія, Австралія, Канада, Нова Зеландія, Мальта, Ірландія);
- держави, які запозичили цю модель суду присяжних (Австрія, Бельгія, Данія, Бразилія, Гана, Іспанія, Швейцарія, Росія, Грузія).

Таким чином, приєднання України до цієї групи буде логічним та послідовним.

Щодо кількості присяжних, то краще запровадити дещо меншу їх кількість, оскільки, як свідчить досвід, складно відібрати навіть трьох присяжних, а створення колегії з семи присяжних займе тривали чимало часу. Тому вважаємо за доцільне запровадити колегію із п'яти присяжних, що дасть змогу оперативніше сформувати суд присяжних, а самим присяжним буде простіше дійти консенсусу при винесенні вердикту.

Щодо передачі повноважень по формуванню списку присяжних ДСА України, то цілковито підтримуємо цю ініціативу, але із такими уточненнями. На підставі списку виборців адміністративно-територіальної одиниці, на території якої знаходиться суд, ДСА формує список кандидатів у присяжні, до якого включає осіб, які відповідають вимогам до присяжних. Вважаємо, що до списку присяжних не повинні включатися особи, які мають юридичну освіту, оскільки їх участь порушуватиме принцип неупередженості залучення народу до здійснення кримінального судочинства. Після цього даний список передається у відповідний суд для введення цього списку в автоматизовану інформаційну систему, яка відбиратиме з нього присяжних.

Також ДСА необхідно розробити Положення про процедуру добору громадян у присяжні, зразки заяви кандидата у присяжні та анкети для кандидата в присяжні. У Положенні мають бути докладно виписані усі вимоги до кандидатів у присяжні, обмеження для осіб бути присяжними, порядок формування списків присяжних та передання їх до суду.

Слід урахувувати, що особливу важливість має різnorodність складу присяжних. У соціально-психологічній літературі наголошується, що групи з неоднорідним складом, зі значними індивідуально-психологічними відмінностями учасників набагато кращі, ніж однорідні.

Різnorodний склад групи сприяє активізації колективного мислення. Завдяки відмінностям у досвіді, у поглядах, здібностях, сприйнятті присяжні різнобічно підходять до вирішення завдань. У результаті збільшується кількість ідей, варіантів рішення і, як наслідок, зростає вірогідність ефективного виконання поставленого завдання. Варто погодитись з думкою, що ефективність функціонування інституту присяжних безпосередньо залежить від якісного складу осіб, які його реалізують. Корпус присяжних є своєрідним соціальним «зрізом» суспільства, у якому віддзеркалюються всі його вади і переваги і який перебуває у безпосередній залежності від стану правової культури громадян держави. Це не виключає вірогідності потрапляння до лави присяжних людей з низькими моральними якостями. Необхідність відбору найкращих представників суспільства, здатних прийняти справедливе рішення, вимагає встанов-

лення низки обмежень щодо участі громадян у якості присяжних. Інший шлях – це підвищення загального культурного рівня всього населення країни, що дасть змогу скоригувати відсоток потрапляння до суду присяжних осіб, життя яких співвідноситься з законами природи [4, с. 5]. Тому формування такої різнорідної колегії – основне завдання суду та сторін кримінального провадження під час судового розгляду.

Важливим питанням є неперервність судового процесу у випадку із присяжними, оскільки концентрація уваги присяжних знижується пропорційно тяжкості справи, адже присяжні – це пересічні громадяни, які не мають такої фахової та психологічної підготовки, як судді. Окрім того, поза залом судового засідання присяжний піддається різного роду впливу, в тому числі й впливу ЗМІ. Наприклад, під час слухання резонансних справ частими є тенденційні інформаційні кампанії в ЗМІ, які неправдиво висвітлюють інформацію щодо даної справи. Таким чином, потрібно внести відповідні зміни до КПК для забезпечення швидкого та ефективного розгляду справи судом присяжних.

Не можна повною мірою погодитися із пропозицією щодо перегляду рішень суду присяжних у апеляційній інстанції професійними суддями. Такий перегляд фактично нівелює значення вердикту суду присяжних. У зв'язку з цим пропонуємо запровадити французьку модель перегляду рішень суду присяжних, згідно з якою апеляційний розгляд скарг на рішення суду присяжних здійснюється колегіально у складі трьох професійних суддів та дев'яти членів журі [5]. Суд у такому складі розглядатиме її повторно за правилами провадження в першій інстанції, причому первинний вирок вважається скасованим. Таким чином, кожен обвинувачений у скоєнні злочину матиме право на те, щоб його справу послідовно розглянули два суди присяжних.

Недоліком запровадження суду присяжних в Україні вважаємо те, що законодавцем не закріплено право сторін заявляти невмотивовані відводи кандидатам у присяжні. Як правильно зазначає О. Н. Тісен, сутність категорії «невмотивований відвід» зовсім не означає, що для її реалізації немає об'єктивних причин [6, с. 10].

Причинами невмотивованого відводу можуть бути будь-які загальні міркування, що стосуються індивідуальних особливостей когось з присяжних (наприклад, підозра в психологічній нетерпимості, схильності до поспішних рішень). Чи може бути причиною такого відводу інтуїтивне відчуття стороною кримінального провадження упередженості кандидати у присяжні? Зарубіжна судова практика відповідає позитивно. У відомій справі «Сполучені Штати проти Джона де Лореана» (1985 р.) адвокат

Говард Вейцман відчував упереджене ставлення одного з кандидатів до свого підзахисного. Оскільки кандидат ретельно приховував свої почуття, тому не було можливості заявити йому відвід. Тоді Вейцман почав ставити йому запитання. Чоловік встав і, наблизившись до адвоката, був готовий його вдарити. Кандидат у присяжні був відведений [7, с. 32].

У кожній країні різна кількість немотивованих відводів, яку можуть заявляти сторони. У Російській Федерації кожній стороні надається можливість заявити тільки два немотивовані відводи присяжних, у Франції – п'ять, а в США – до двадцяти [8, с. 56].

Вважаємо, що потрібно запровадити в КПК України право сторін кримінального провадження заявляти по три немотивованих відводи кандидатам у присяжні. Така процедура розширить змагальність сторін у процесі судового розгляду, надасть можливість сформувати об'єктивну та неупереджену колегію присяжних. Звичайно, запровадження права на немотивовані відводи призведе до внесення змін до процесуального законодавства в частині кількості осіб, які викликаються в судові засідання. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 285 КПК України викласти в такій редакції: «Після призначення судового розгляду судом присяжних головуєчий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості п'ятнадцяти осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних». Частину четверту ст. 387 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «Кожна з сторін кримінального провадження має право заявити по три немотивованих відводи кандидатам у присяжні».

Важливим елементом ефективності суду присяжних є інформаційно-просвітницька кампанія, тому що завдяки їй можна не тільки заповнити дефіцит присяжних у деяких судах, а ще й привернути увагу парламентарів до цієї теми з тим, щоб внести необхідні зміни до законодавства. Навчання громадян має бути сфокусованим саме на роз'ясненні почесності та важливості для громади виконання цього обов'язку, питання безсторонності (неупередженості) присяжних та щодо деяких особливостей судового процесу, які присяжним необхідно знати, щоб впевнено почуватися під час судових процесів. Підвищення правової культури громадян України щодо безпосереднього здійснення правосуддя полягає у здійсненні системи заходів, спрямованих на інформування широких верств населення про інститут присяжних, активізація свідомої подачі громадянами своїх кандидатур щодо включення до списків присяжних, підвищення інтересу громадян до питань судової реформи та реформи суду присяжних.

Таким чином, вважаємо, що запровадження класичної моделі суду при-

сяжних є цілком необхідним у сучасних умовах, дасть змогу підвищити довіру населення до системи правосуддя та запровадити ефективну змагальну модель судового розгляду кримінальних проваджень.

Перелік використаних джерел

1. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург, 1996. Т. 1. 607 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 37. Ст. 1370.
3. Статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних та цивільних справ за участю присяжних 2017–2018. Український центр суспільних даних. 2019. 32 с.
4. Оверчук С. В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>.
5. Cour d'assises. Офіційний сайт Міністерства юстиції Франції. URL: <http://www.justice.gouv.fr/organisation-de-la-justice-10031/lordre-judiciaire-10033/cour-dassises-12027.html>
6. Тисен О. Н. Формирование коллегии присяжных заседателей (теоретические и практические проблемы): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Оренбург, 2009. 18 с.
7. Владыкина Т. А. Немотивированный отвод присяжного заседателя. Администратор суда. 2012. № 4. С. 30–37.
8. Джабраилов М. А. Проблемы совершенствования механизма формирования коллегии присяжных заседателей. Российский следователь. 2012. № 22. С. 55–59.

References

1. Foynitsky I. Ya. The course of criminal proceedings. St. Petersburg, 1996. Vol. 1. 607 p. [Russ.].
2. The Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI. Official Bulletin of Ukraine. 2012. № 37. Art. 1370. [Ukr.].
3. Statistical analysis of criminal and civil cases involving jury 2017–2018. Ukrainian Center for Public Data. 2019. 32 p. [Ukr.].

4. Overchuk S.V. Formation of a jury institute in the conditions of entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine. *Journal of the National University of Ostroh Academy. Right series.* [Ukr.].

5. Cour d'assises. Official site of the French Ministry of Justice. URL: <http://www.justice.gouv.fr/organization-de-la-justice-10031/lordre-judiciaire-10033/cour-dassises-12027.html> [Fr.].

6. Tisen O.N.. Formation of the panel of jurors (theoretical and practical problems): author. diss. ... Cand. lawyer. of sciences. Orenburg, 2009. 18 p. [Russ.].

7. Vladykina T.A. Non-motivated dismissal of a juror. *Court Administrator.* 2012. № 4. P. 30–37. [Ukr.].

8. Dzhabrailov M.A. Problems of improving the mechanism of formation of the panel of jurors. *Russian Investigator.* 2012. № 22. S. 55–59. [Russ.].

ВОЛОСКО І. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування.

Стаття присвячена аналізу сучасного стану суду присяжних, оцінці наявних проблем у законодавчому регулюванні, неоднозначності правозастосування, пошуку можливих шляхів розв'язання наявних проблем. Також обґрунтовується необхідність переходу до класичної моделі суду присяжних, що є цілком необхідним у сучасних умовах, дасть змогу підвищити довіру населення до судової системи та запровадити ефективну змагальну модель судового розгляду кримінальних проваджень.

Ключові слова: суд присяжних, вердикт присяжних, добір присяжних.

ВОЛОСКО ІІ. Суд присяжных в Украине: актуальные вопросы реформирования.

Статья посвящена анализу современного состояния суда присяжных, оценке имеющихся проблем в законодательном регулировании, неоднозначности правоприменения, поиска возможных путей решения имеющихся проблем. Также обосновывается необходимость перехода к классической модели суда присяжных, является абсолютно необходимым в современных условиях, позволит повысить доверие населения к судебной системе и ввести эффективную соревновательную модель судебного рассмотрения уголовных производств.

Ключевые слова: суд присяжных, вердикт присяжных, отбор присяжных.

VOLOSKO I. The Jury in Ukraine: topical issues of reform.

The article is devoted to the analysis of the current state of the jury in Ukraine, assessment of existing problems in legislative regulation, ambiguity of enforcement and finding possible ways of solving existing problems. The jury's ability to defend the judicial system against some tendencies that take place in the trial corps and can undermine a fair system of criminal liability and punishment is argued. A statistical analysis of criminal and civil cases involving jury in 2017-2018 is provided. The article emphasizes that the successful functioning of the jury depends first and foremost on the procedure of selection of people for jury. The bill drafts of Ukraine of amendments to the current legislation on improvement of the procedure of forming the list of jury are analyzed. In the context of this, attention was paid to the issues of the quantitative composition of the jury, the transfer of power to form a list of jury to State Judicial Administration of Ukraine, the heterogeneity of the composition of the jury in terms of individual and psychological differences. The expediency of working out the Regulation «On the procedure of selection of citizens in the jury», where all requirements for candidates for jury will be detailed, restrictions for people to be sworn, the procedure of forming the lists of jury and their submission to court, is stated. The outreach campaign and legal education of the population is an important element of the effectiveness of the jury. The requirement of continuity of the trial in the case of jury which is related to the concentration of their attention and various kinds of influence, in particular the mass media, is emphasized. It is noted that the review of the decisions of the jury in the appeal court by professional judges, in fact, negates the value of the verdict of the jury. The item of allotments to candidates for jury and the experience of foreign countries on this issue are considered. It also substantiates the demand of transition of Ukraine to the classic jury trial model, which successfully operates in such developed countries as the United States, Canada, the United Kingdom, Denmark, Belgium and others. The introduction of a classic jury trial model is absolutely necessary in the current condition, will increase the public's confidence in the judicial system and will introduce an effective competitive model of criminal proceedings.

Key words: jury, verdict of the jury, selection of the jury.